

מהגיונותיו של מרטין בובר על הדת

מאת ד"ר גרשון א. חורגין

בהגותו של בובר תוססת השאיפה להחזיר לדת-הלב את זיווה והדרה. בדת הלב, בלבד, רואה בובר את תיקונו של האדם והרמת קרנו המוסרית. בימינו הועם אורה של הדת בלבבות הבריות, נישתבשו הדעות ורבתה המבוכה ברוחות בני האדם. בובר תופס את הדת ככוח איתן אשר נותן לאדם וחייו טעם ותעודה, מטרה ותכלית. בתחיית הדת תבוא תחיית האדם וגאולתו. האדם נזקק לדת-הלב, בקרני האור התלויות בשלהבת האמונה. בשקיעת הדת ירד האדם מגדולתו שהרי היא לבדה משווה לו צלם אלהים.

חוקרי הנפש של הדורות האחרונים חתרו לעמוד על כבשונו של האדם. הם ביקשו לגלות הדחף הראשי הפועל בו ומנחה אותו באורחות חיים: יש שאמרו: יצר המין שולט באדם הדוחף אותו בלא יודעים לנתיבות חיים שונות. אחרים סוברים שגורמים חברתיים וכלכליים מעצבים את דמותו של האדם וקובעים את הנהגותיו והליכות עולמו. יש מי שאמר שהרצון לשלטון הוא הדחף המכריע בחייו. חוקר נפש אחר הסביר את חיי האדם כדחופים ושטופים על ידי תסמוכי-נחיתות הקובעים את חייו לטובה ולרעה. כל הדעות האלה שוללות את רוממותו של האדם.

בובר מציע משנת אדם מסורתית שמקורותיה ביהדות. היצר באדם המגדלו ומרומם למעלה את בחיר היצורים היא השאיפה להידמות לאלוהים. האדם שואף לגדולות. הוא מבקש להיות גדול מכפי יכלתו, לחרוג ממצרי הזמן ומגבולות המקום. לאמיתו של דבר, האדם שואף אל הנצח. מטעם זה מבקש הוא קירבה לאלהות על מנת להידמות אליה. השאיפה הזאת יוצרת את האמנות, את היצירות הדתיות והמדע, שהם כלי-שרת לאדם להתגבר על שעתו הקצרה עלי אדמות. כמיהה זו להידמות לאלהות שני צדדים לה: חיובי ושליילי. הצד השליילי קורא מלחמה כנגד מקרי הגוף ותנועותיו, משתדל לחסל את הרע או לבטלו כדבר שאין לו קיום ומציאות. האדם מבקש להיות כאלהים שהוא למעלה מן המקרה, מן הזמן ומן המקום. הצד החיובי של השאיפה מוצא את תיקונו ביצר היצירה שבאדם, הפורש את מצודתו על תחומי השירה, האמנות, המחשבה ובקשת המדע לעסוק במופלא ולגלות את מסתרי העולם הטבעי ותעלומותיה של נפש האדם. האדם אינו מסתפק ביצירותיו בלבד, הוא מבקש חבר ורע קוסמי. הוא מבקש יופי שאינו בן-חלוף אלא נצחי: הוא שואף לצדק מוחלט שמקורו ושרשו בנצח.

יש משיגים על דברי בובר אלו, המערערים עליו יאמרו שרק בני העלייה חוננו בשאיפות הנעלות האמורות. רוב בני האדם אינם חשים ואינם מרגישים בהן. על זה משיב בובר שהשאיפות הרמות הללו מצויות בכל אדם.

רק בעלי ההכרה שבין בני-האדם מרגישים בהן אבל כל בני-האדם מלאים שאיפות כאלו שלא בידיעתם.

* * *

השאיפה להיראות לאלהים שרשה ניכר כבר בחייו של אברהם אבינו. כמיהה זו לקירבה ואינטימיות שאדם מישראל הרגיש, או צריך להרגיש לד', רווחת לרוב בספרותנו החל מכתבי הקדש וכלה בספרי היראים והחסידים. האדם מישראל היה צמא לאלוהים, לבו ובשרו היו מרננים לאל חי. הוא ערג תמיד לנוכחות ד'. בצקון לחשו היה אומר: "שויתי ד' לגנדי תמיד". קירבה זו היא כקירבת אב ואם לבנו. כשהאב והאם אינם יותר בחיים או ד' הוא המאסף, הוא האב שבצילו ימצאו הבנים מגן ומחסה. גדולה ומוזעזעת אימת החיים על בני האדם. הילכך ביקש האדם מישראל לעמוד במחיצת ד' אשר יצפון אותו ביום רעה. העונג הרוחני העמוק ביותר הוא "לחזות בנועם ד' ולבקר בהיכלו".

אברהם אבינו היה קרוב לד'. הוא נושא-ונותן עמו ומלמד זכות על אנשי סדום ועמורה. עם ד' הוא מדבר כדבר איש אל רעהו. הוא פותח בקובלנה: "השופט כל הארץ לא יעשה משפט?" אברהם קורא תגר על בוראו ואומר: "חלילה לך", שפירושו הוא: אין זה מן הראוי ולא יתכן לעשות כן וכו'. השיחה הנפלאה הזאת בין אברהם ובין ד' אי דומה לה בספרות הדתית. היא מתנהלת באינטימיות גמורה, בדרך אהבה ואחוזה.

אינטימיות זו בין האדם ובין ד' עוברת כחוט-השני בספרות ישראל. יש שאינטימיות זו מתבטאת בסירוב ומיאון. משה אינו מדבר אל ד' כעבד אל רבו. הוא אומר: "שלח ביד תשלח". כשמלאכותו לפרעה אינה מוצלחת הוא מתריס כלפי ד' ואומר: "למה הריעות לעם הזה". יש שמשה הרועה העיף משא העם וטירחתו מדבר בלשון התראה לד' ואומר לו: "אם אין — מחיני מספרך". כיוצא בזה אתה מוצא בירמיהו המדבר "משפטים" עם ד', וכן מרובים המקומות כגון אלו בספרי הנביאים, באיוב ובתהילים, ביחוד בפרק צ' המתאונן על ד' ואומר: "כי כלינו באפך ובחמתך נבהלנו". "שת עונותינו לגנדיך, עלומינו למאור בניך". ישנה התאוננות על מנהגו בתשובת ר' יוחנן לחברו ריש לקיש הדוחה את היסורים של אהבה: "לא הם ולא שכרם". בענין החיים, נימנו חז"ל וגמרו שטוב לאדם שלא נברא מאשר נברא. בדעה הזו יש התרסה כלפי שמיא, שהחיים הבאים מאת ד' אינם ענין שיש לדרשו לשבח ובעל כרחך אתה חי" וכו'. כל הדוגמאות מעידות על יחסי הקירבה, או השאיפה לעמוד במחיצת ד' הרווחת בכל אדם, אבל את ביטוייה השלם והמלא מצאה ביהדות. יחס זה הוא דומה ליחס שבין אנשים אחים ורעים, זהו יחס של קירבה שמעלתה הנשגבה ביותר היא דביקות שהיא שיאה של האהבה ופיסתה. הדת בישראל אינה ענין של ידיעה בלבד. יותר מכל, לגבי בובר, היא דבר שבלב. רחמנא ליבא בעי. הלב הוא מקור הנהגות האדם, מידות ומעשים, הנובעים מיחס אדם מישראל אל אלוהיו. את היחס הזה קורא בובר בשם "אני ואתה". יחס זה הוא יסודו של העולם ומהותו. יש להבין את היחס של

„אני ואתה“ אגב עימות עם יחסים אחרים המצויים בחיינו. ישנו יחס של „אני — דבר“, או „אני — אחר“, שהוא יחס של זרות או התנכרות. יחס זה הוא בעצם היחס של נושא ונשוא, שהוא יסודה של המחשבה המדעית. היחס של „אני ואתה“ הוא במהות יחס של הבנה, של הרגשה של הדדיות, ועל כולם — של שיוויון. יחס זה עולה ומתהווה בשעה שאנו עומדים בפני בעל חי אחר. אנו מבינים וגם מרגישים את פחדם ואת רגזם. „ידיעה כזו“ של „בינה בנפש“ משותפת במידה פחותה או רבה לאדם ולבעלי החיים. היחס של אני ואתה הוא סוביקטיבי. זהו יחס ישיר ללא מתווך.

מהותו של היחס של „אני ואתה“ היא „שאתה“ העומד לנגדי הנך בעל נוכחות המתגלה אלי בזעזועי רגשותיך והמיית כמיהותיך. ה„אתה“ הוא יחיד ומיוחד שאין אחר בעולם דומה לו. ה„אתה“ אינו הנושא שרבים כמחו שכיחים בעולם. נושא הוא חלק של קבוצה הכלול במאמר מופשט אחד כמו: „כל מיני האבן צוללים במים“, „קרני האור תאוצתם כך“ וכו'. ה„אתה“ הוא יחידוני, אינדיבידואלי שאני מבין אותו לא בשכלי בלבד, אלא גם מרגיש אותו בנסיגותי ובחוויותי. בין „אני ואתה“ קיים יחס כוחני, אהדי ורגשי. היחס של „אני ואתה“ הוא המציין, לפי בובר, את יחסו של היהודי לאלוהיו. בחיים הגהו יחס זה יסוד למוסר בדברים של בין אדם לחברו.

* * *

בימינו — טוען בובר — נפגם או נתערער היחס של „אני ואתה“ בין האדם ובין אלהים. היחס השכיח הוא של „אני — אחר“. מצב זה גרם לשקיעת האלהות בחברת האדם. בבורותינו נתבלבל השיח־השיג שבין האדם ואביו שבשמים. אפשר ששיח זה מצוי כיום בין יחידי סגולה שנער יכתבם. ניטשה התבונן בשקיעתו של היחס של אני ואתה כלפי ד' והכריז „אלהים מת“, כלומר שפסקו היחסים בין האדם והאלהים. יש להחיות את היחס של אני ואתה בין האדם ובין אלהים. יחס זה יקום לתחייה ע"י חזוייה דתית המרגישה בנוכחותו של ד' הקרוב אלינו תמיד, היודע את צרת נפשנו והמנחמנו מיגוננו. שקיעת האלהות בין בני האדם מוציאה באפסותה ואי יכולתה של המחשבה הפילוסופית להגיע לתפיסה דתית. קשה לתפוס את האלהות במחשבה כשם שאין לתפוס בעיון רגשות כמו אהבה וגעגועים שבלב זולתנו.

מטעם זה דוחה בובר את מושגי האלהות כפי שנישנו בבתי מדרשיה השונים של הפילוסופיה. דת פילוסופית לקוייה היא ופגומה מפני שנעלמה ממנה „הפגישה“ בין האלהים והאדם. הדת הפילוסופית ריקה מרגשות והמיות נפשיות הזורעות אור ונוגה בלבבות כשלהבת יה. הדת, לגבי האדם הדתי הוא ענין העולה בלב שכולו צמאון וגעגועים לאלהים. אלהים לאיש הדתי הוא „אתה“ ולא מושג מופשט. היחס שבין אדם לאלוהים הוא יחס של גומלין בין שני מינים של מציאות חיה. בתפיסה הפילוסופית אלוהים אינו חי מהבחינה הדתית. מכאן שהאנטרופומורפיזם הוא יסוד היסודות ועמוד התווך במשנת־הדת של בובר.

בובר מוחה שתהום עמוקה רובצת בין תפיסת האלהים הדתית ובין

התפיסה הפילוסופית. ישנו הבדל גדול בין היחס של אני ואתה ובין היחס של אני והוא, או נושא ונשוא. היחס הפילוסופי של אלהים שרוי בשניות של שתי מציאויות שלעולם לא יקרבו זה לזה. היחס הדתי של „אני — אתה” גראה ככרוך בשניות אבל אינו אלא אחדות הלכודה ויצוקה בדביקות. במשנות הדת של הפילוסופיה אלוהים נתפס כענין של ידיעה שמושגים שונים מתרוצצים בה. מטעם זה שורה מבוכה בדת הפילוסופית ושום מורה פילוסופי לא הצליח להנחות דרך לנבוכים בדת.

בפרקי העיון של דת הלב אין מבוכה ומהומה ברוחות. כאשר דת הלב עוסקת בענין ידיעת ד' אין היא עושה כן במסגרת של נושא ונשוא. אלא ברשת היחסים של מגעי פגישה, הדדיות ודבקות.

הדת שונה מהפילוסופיה בתעודותיה ומטרותיה. הפילוסופיה מבקשת להתחקות על יחסיה של ידיעת האדם אל המציאות שהיא חותרת לדעת. יש שהפילוסופיה שואפת לעמוד על היסודות של המציאות ולקבוע את טיבה. הדת חותרת למטרה אחרת השונה במהותה ממטרת הפילוסופיה. היא שואפת למטרה רמה, לגאולת האדם, לאחדות האדם עם ד' במסגרת היחס של אני ואתה. אחדות זו מגיעה לשלימות אם יש את נפש האדם להידבק באלוהים. דביקות בד', לפי בובר, פירושה התאמת חיינו אל ד' או הדמות אליו תמיד. ההתאמה תחזור לאדם את שלימות נפשו ושלוות רוחו. הפילוסופיה, סובר בובר אינה מתכוונת אל גאולת האדם ולא לשלימות נפשו. מטרתה היא הידיעה הברורה והמובהקת. השאיפה לגאולה שהוא יסוד נכבד בדת אינה אלא מטרה לאמצעי. המטרה היא להפוך את החיים לדת ואת הדת לחיים.

בתולדות הדת אתה יכול להבחין בין קומדיה אלוהית וטרגדיה אנושית. בדת חדרו יסודות בלתי דתיים שנכנסו לתחומיה ומיעטו את דמותה. היסודות הבלתי דתיים המביאים רעה לאדם ומהלכים עליו אימה הם האמונות התפילות, מנהגים חסרי טעם, חומרות ואיסורים שדבר אין להם עם דת טהורה, דת הלב. הדת הטהורה, לפי בובר, היא מין ודאות עליונה ונשגבה שאדם מרגיש שיש משמעות עמוקה למציאות הנקנית ע"י המאבק בחיים וכל השייך לתחומם. דת טהורה תהיה מנת-חלקו של האדם בה בשעה שהוא מקדהה עם המציאות העליונה ודבק בה בשלימות.

אדם הוא דתי בשעה שהוא מתייחס להווייה כולה ביחס של אני ואתה. אז יראה האדם עין בעין שההווייה האינ-סופית היא אישיות מוחלטת שהיא רע, חבר ושותף לאדם בחייו. האישיות האינ-סופית הזו היא „האתה” שבמסגרת של אני ואתה. בעולם הפילוסופיה ובתחומיו של המדע אדם הולך כצל. הוא הנהו בבחינת גר, זר ונכרי, תלוש מהמציאות ועוזב לנפשו, אין מאסף לו, קרוב או גואל. האדם הוא בן בית במציאות הדתית. כשאדם נעזב על ידי אביו ואמו ד' יאספהו. ביחסים של „אני ואתה הם יחסים של פוגש ונפגש, של אוהב ואהוב. המציאות הדתית מחסלת את בדידותו „כי אתה עמדי”. הוא מרגיש תמיד בנוכחותה של המציאות העליונה שאין מקום בעולם פגוי הימנה. את הנוכחות העליונה הזו לא תוכל הפילוסופיה להנחיל לאדם בשום פנים. האלהים, כאמור לעיל, גדרש

בפילוסופיה כרעיון, מושג או אידיאה. אידיאה אינה נוכחת עם האדם בשעת דחק ואינה עונה לו ביום צרה. אין הפגישה בינה ובין האדם ואין היא עומדת בסוד חייו. אלה הדת הוא אישי הקרוב לכל קוראיו. הוא האלהים של בני האדם והולכים בחייהם לאור התקווה לטוב ולא תפגע בהם לרעה חשכתו של היאוש. אהבת ד' אינה נוקקת לידיעת ד'. אלוהים כרעיון או אידיאה, לפי בובר, הוא דמיון כוזב או מחשבה נפסדת. אדם הוא "ידיד אידיאות", אם הוגי האידיאות חביבים עליו. אידיאה סתם בעלמא, כמו הלוגוס, אינו נושא לאהבה ואין אליו יחס נפשי של אני ואחר. לעולם — אומר בובר, יהי כלל זה נר לרגליך. אהבה מוסבת לדבר חי. האידיאה כשהיא לעצמה אינה ענין לאהבה מפני שאינה ענין חי. אלוהים הוא למעלה מכל אידיאה. אלוהים חובב את הבריות כאישיות האהבת אישיות אחרות. אישיותו שונה מאישיות אחרות מפני שהוא גסתר מכל מחשבה, נעלה מכל השגה ולא ישיגהו העיון ומופתיו בשום פנים.

יש מן הפילוסופים המבקשים לפרש את המונותואיזם כאידיאה. הם סוברים שמצאו אסמכתא לדבריהם באיסור על "פסל ותמונה". אלהים לפי דעתם הוא רעיון או אידיאה מופשטת. כל המעיין בכתבי הקודש יוכח שאלוהים אינו מתואר או מדובר בתורת אידיאה אלא כחי אשר היה, הווה ויהיה. ד' שוכן בתוך עמו, יורד בענן, ניצב על ראש הצור, יורד על הר סיני, מדבר אל עמו מתוך האש, כרעס חוסל וסולח לעונותיהם. הוא רחום וחנון האהבה ומבקש להיות אהוב. קיומו הוא ממשי לא כקיום האידיאה. אהבת ד' היא אהבה לאלוהים חיים המנהיג את עולמו ברחמים. "אלוהי ישראל", אומר פסקל, שבובר משמיעם בשם אומרו, "הוא אלוהי האהבה והרחמים".

* * *

ישנם הוגי דעות של הדורות האחרונים החולקים על מציאות ד' מפני שאין עליו ראייה ושאין לו, כמו בימי קדם, שיח-ושיג עם הבריות. בימינו פסק המגע בין אלוהים והאדם. מכאן באים הוגי הדעות האמורים לכלל דעה שיש לחזול מבקשת האלהים, מוטב לשכוח וע"י כך יחדל הריב והמדון, האיבה והקנאה בין בעלי הדתות השונות. יש חוקרים הסוברים שכל הענין הדתי או הרעיון בדבר מציאות ד' הוא פרי דמיונו של האדם שמקורו מערכות לב האדם. בדעה זו משתקפת המשנה של האידיאליות הסובייקטיבית הגורסת שהמציאות היא יצירת רוחו של האדם וש"הכוכבים אינם קבועים בשמים כי אם בחכמת התכונה". דעות אלו הבל הן ורעות רוח המציאות היתה קודם להופעתו של האדם והכוכבים היו קבועים בשמים לבני חכמת התכונה. המציאות הזאת היא האלוהים שאין להגדירו ושהוא למעלה מכל תואר או שיעור. אין רגלים לטענתם של הדוחים את מציאות ד' ואין להגיונם יתרון כל שהוא על הטענות המחזיקות במציאות ד'.

יש הטוענים כנגד מציאות ד' האומרים שאין קולו נשמע בעולם. על זה משיב בובר ששמע תלוי בכושרו של האדם לשמוע. החרש, למשל, אינו שמע לא בגלל כך שפסקו הקולות ואפסו הצלילים מן העולם. הוא אינו שומע בשל מומו. האדם שלבו שלם עם אלוהיו שומע גם היום את קול ד' בלבו, ברוחו

ובנפשו. האדם מגלה את ד' אם שלם הוא במעשים, במידות ובדעות. האדם מגלה את ערכי המוסר הנצחיים, הוא אינו יוצרם. הכוכבים אינם בספרים של חכמת התבונה, חכמת התבונה גילתה אותם, כשם שבני גילו ארצות ואיים רחוקים שלא היו ידועים לבני אדם קודם לכן.

נשמת האדם, שאין זכר לה כיום בספרי הפסיכולוגיה המדעית, נדרשה בבתי בדרש שונים כעין יחידה מטפיסטית או מונדה הבודדה לעצמה בלי מגע עם נשמות אחרות. נפש האדם, גורס בובר, אינה מונבה או אידיאה פילוסופית בלבד. נפש האדם מעורבת עם נשמות אחרות כמוה. המגע בין הנפשות השונות נוצר על ידי ד', יד ד' נראית בתופעה הנפלאה כשאישי מבין לרעהו, מצטער בצערו ומשתתף בשמחתו ונעשה שושבין למעשים טובים המביאים גאולה לאדם.

דורנו — אומר בובר — פנה עורף לד'. ההתענינות המופרזת בפסיכולוגיה סימן מובהק הוא שהאדם סר מעל האלהים ומבקש גאולה לנפשו בתחום שלא ימצא אותה. פסיכולוגים שונים עוסקים בתופעות הנפש ומחטטים ומהפכים בקורות חייהם של בעלי המיסתורין שקמו לדת. חוקרי נפש אלו רחוקים מאד מחוויותיהם של בעלי המיסתורין וכיצד יוכלו לרדת לסוף רגשותיהם וסוד חייהם? כל המבקש בינה בנפש בעלי המיסתורין נזקק, קודם כל, לערוג, להתגעגע ולצמא לדבר ד'.

* * *

בובר תולה את שקיעתה של האלהות בין הבריות של דורנו במושג היחסיות שהשתלט בחיים. הדעה שמציאות ד' תלויה באדם, במצבו ובאווירה התרבותית שבה חי גרמה לכך שהאדם מסרב להשיג את האלהות כענין שהוא למעלה מהאדם ושמציאותו אינה תלויה בו. יסוד הדת הוא המוחלט, הבלתי יחסי שאינו מותנה בשום פנים. יסוד זה מהנה את האדם במשען ומבטח בחיים, ונותן לו אידיאל חיים, להידמות אל האלהים. אידיאל זה מרפא הוא לרוח האדם ובלעדיו היא נתונה תמיד בכף הקלע.

המאבק בין היחסי ובין המוחלט מתחולל גם בתחום המוסר. מוסר ודת עלו תמיד בקנה אחד, הם היו שני מושגים שלעולם היו אחוזים ומלוכדים. בדורות האחרונים ניסו להפקיע את המוסר מרשותה של הדת ולתלות בו יחסיות של מקום, זמן ומצב. מוסר יחסי אין לו אחיזה בחיי האדם. כשהמוסר מתמוטט, או כשהוא מתפרש כיחסי, אז יחול משבר בחיים, הקריאה ל"שינוי ערכים" המנסרת בחללם של הדורות האחרונים עירערה את יסודותיהם של הערכים הישנים ולא הביאה לעולם ערכים חדשים. הסטייה מן המוחלט חותרת תחת יסודות הדת והמוסר. הסופיסטים של יוון העתיקה היו בשעתם חלוצי היחסיות בעולם. הם הורו ש"האדם הוא מידת הדברים". הוא האדם הנהו הפוסק בענייני טוב ורע, הגון ומגונה, יפה או מכוער.

אפלטון ביקש לעמוד בפרץ ולסתור את דעותיהם של הסופיסטים. במשנת האידיאות שלו נתכוון לכונן מחדש את המוחלט בחברת יוון. הוא שנה שהאדם אינו מידת הדברים שבעולם. האידיאות, ובראשן "האידיאה של הטוב", הן

מידת הדברים בעולם. האידיאה של הטוב מהנה לאדם ענין להידמות אליו. נסיונו של אפלטון להחזיר לבני ארצו את רעיון המוחלט והנצח לא עלה יפה בזמנו. תורת היחסיות של הסופיסטים התפשטה ומצאה אזנים קשובות וגרמה, לדעת בובר, לירידת יוון העתיקה מעל הבמה ההיסטורית.

דורות רבים לפני אפלטון הונח היסוד לליכוד הדת והמוסר במושג המוחלט ע"י נביאי ישראל. השקפת עולמם של הנביאים כורכת מוסר מוחלט שמקורו בד'. בברית שכרת ד' עם ישראל, ד' הינו שופט כל הארץ. הוא מקור הטוב, רחום וחנון ורב חסד. אלהים לבדו הוא מידת הדברים שבעולם ולא האדם. המוסר המוחלט של היהדות האיר לעולם במשך דורות רבים. נחשול של משבר הגיע לאנושיות במאות השנים האחרונות. הופעת המדע ודרך מחשבתו שבאה כרוכה עם שינויים חברתיים ותמורות בכלכלה של מערב אירופה עירערו מחדש את יסודו של המוחלט במוסר ובדת.

בדורות האחרונים נשמעו דברי בקורת חריפים נגד הדת. היא נדרשה כמין אשליה והליכה לקראת נחשים הממתיקה לאדם מרירות המאבק שבחיים. הדת נתפרשה כבריחה מן המציאות, כמפלט מאחריות עצמית. הדת — סוברים רבים היום, משמשת מעין פיצוי לנפש הנכאה שנכשלת בחיים. יש שאמרו שאלהים הוא שאיפה שנדעכה בלב האדם — השאיפה, להיות מה שאין ביכולתו להיות. בשל הדעות האלו פשט משבר גדול בחברת האדם. הניהיליזם והפסימיזם גברו ברוחות. הבריות בימינו, אומר בובר, שרויות באגנדרלמוסיה שבאה לעולם מפאת רפיונו של רעיון המוחלט. האנושיות, צריכה לתחייה דתית ומוסרית שתוציא אותה מאפילה לאור גדול.

* * *

יש תקווה טובה לאדם, סובר בובר, אם ישוב להחזיק בד'. לא האמונה בד' בלבד תרומם את האדם אלא הרגשת מציאותו על ידי היחס של אני ואתה. יחס זה עלול לחתוך את גורלו של האדם לטובה. הדת צריכה לאנשים עמוקי ההרגשה. הרגשה מוציאה את ביטוייה הנעלים בתפילה הראויה לשמה. תפילה כזו משפיעה על האדם את ההרגשה של נוכחות ד' שהיא ההרגשה הנעלה המאירה בלב האדם. טבעו של האדם כרוך בשניות. הוא בא לעולם של מטה כשליח העולם של מעלה. כיצור של מטה הריהו בשר ודם ככול היצורים ובעלי החיים שבעולם. כשליח של מעלה הוא חי בעולם היחסים של אני ואתה. למרות רפיונה של הדת בדורותינו אין מקום ליאוש. עתיחה הדת לחדש את האדם ולהשיב ליהדות את נעוריה.

בובר שאב את הגותו ממקורותיה של היהדות. ממעין זה עלתה אש-דת בלבו המלאה אהבת ישראל וחיבת אדם. את משנתו צימצם במסגרת של שני קטבים — אני — ואתה שכולה אומרת כבוד לאדם ורוממות ד'.

